

כ. בעניין נתן סאה ונטל סאה

א

הסוגיה ביבמות (דף פב ע"א) מביאה ברייתא לגבי שתי קופות עם פירושו של רבי יוחנן כדי להוכיח שלדעת רבי יוחנן חיוב תרומה בזמן הזה דרבנן.

שתי קופות - אחת של חולין ואחת של תרומה, ולפניהם שתי סאין - אחת של חולין ואחת של תרומה, ונפלו אלו בתוך אלו - הרי אלו מותרים, שאני אומר: תרומה לתוך תרומה נפלה, וחולין בתוך חולין נפלו; ואמר ריש לקיש: והוא שרבו חולין על התרומה, ור' יוחנן אמר: אע"פ שלא רבו חולין על התרומה.

רש"י מפרש שהגמרא סברא שלדעת רבי יוחנן לא צריך רוב חולין על תרומה, כיון שבדרבנן לא צריך ריבויא, ואף בלא סברת שאני אומר. הגמרא (דף פב ע"ב) מקשה על הסברא הזאת ממקוה:

וסבר רבי יוחנן בדרבנן לא בעינן רבויא, והא תנן: מקוה שיש בו ארבעים סאה מכוונות, נתן סאה ונטל סאה כשר, וא"ר יהודה בר שילא אמר ר' אסי א"ר יוחנן: עד רובו, מאי לאו דנשתייר רובו, לא, דלא נשקול רובו. ואיבעית אימא: שאני הכא, דאיכא למימר שאני אומר.

רש"י (ד"ה נתן סאה) כתב שהמשנה מיירי במי פירות ותמד שהחמיץ, והחידוש הוא "דאע"ג דחזר ונטל ואיכא למימר הא חסר ליה מקוה שהסאה הזאת אין משלימתו שאין ראויה למקוה אפ"ה כשר דמכי יהבו לגביה בטל ליה והוו להו ארבעים וחד כולן ראויין וכי שקל חד סאה פשו ארבעים." את השאלה בגמרא "מאי

לאו דנשתייר רובו" הסביר רש"י: "עד י"ט סאה יכול לעשות כן אבל טפי לא דבעינן דניהוי רובא מי גשמים אלמא אע"ג דפסול שאיבה דרבנן¹ בעיא רובא בכשרות." וקשה, מדוע כתב כאן רש"י שמשנה זו דנה בדרבנן משום שפסול שאיבה דרבנן, והרי מי פירות אינן ראויים למקוה מן התורה?² תוספות (ד"ה נתן סאה) הקשו את הקושיה הזו ובתירוץ השני כתבו שמדאורייתא קמא קמא בטל הלכך הפסול הוא מדרבנן, ואפילו הכי בעינן רובא, לכך פריך שפיר על רבי יוחנן. אלא שאם נאמר קמא קמא בטל, ובגלל זה לא חוששים לפסול דאורייתא של מי פירות כל זמן שלא רבו מי פירות על המים, מדוע רש"י צריך לומר ששאובין דרבנן? גם אם פסול שאובין היה דאורייתא, לכאורה הדין של קמא קמא בטל היה מכשיר את המקוה כל זמן שאין רוב שאובים? ויתירה מזו, במשנה במקואות פ"ז מ"ב מבואר שמים שאובים שנפלו למקוה חסר פוסלים את המקוה, ואילו מי פירות שנפלו למקוה חסר לא פוסלים את המקוה, אם כן פרש"י שיש במי פירות פסול של מים שאובים?

- 1 וכן ברש"י מסכת מכות (דף ג ע"ב ד"ה לא פסלוהו) כתב שפסול שאובין הוא דרבנן.
- 2 כפי שמעירים הרמב"ן והריטב"א הקושיא הזאת היא בעצם קושיא על הגמרא כיון שהמשנה עוסקת במי פירות, ובגמרא מפורש שמדובר על פסול דרבנן. אמנם בגמרא לא כתוב בפירוש שמדובר על פסול של מים שאובים. אך ברש"י מבואר שמדובר על פסול שאובים, ועל כרחנו שלדעת רש"י אע"פ שהפסול של מי פירות בטל נשאר הפסול של שאובים.

שאובים שנמשכו שדין שלהם דלא מהני המשכה אלא אם כן יש רוב המקוה בהכשר.

ובשו"ע סעיף לט כתב המחבר:

זה שאמרנו כל שאינו עשוי לקבל את המים אינו פוסל את המקוה, לא אמרו אלא כשנפלו מתוכן למקוה מעצמן; אבל אם נתנם אדם למקוה, הרי זה פוסל; שכל על ידי אדם, אפילו זילף בידיו וברגליו ואפילו עובר במים ונזדלפו מאליהם ברגליו למקוה, פסלוהו.

מכל זה מבואר שיש פסול נפרד של מקוה שלא

נעשה בידי שמים אלא על ידי אדם. ואם כן בשאובין יש גם פסול של מים שאובין וגם פסול משום שהמקוה עשוי על ידי אדם. ואין שני הפסולים תלויים זה בזה משום שיכול להיות מצב שאין את הפסול של מים שאובים מפני שהמים לא היו בכלי, ועדיין קיים הפסול של המקוה, כמו שכותב הראב"ד. ועוד, הפסול של שאובין הוא בשלשה לוגין מים אך הפסול של המקוה שלא נעשה בידי שמים תלוי ברוב. ולכן מים שאובים שהמשיכן כשרים רק כשיש רוב מקוה כשר, שהרי ההמשכה על גבי קרקע מורידה את פסול שאובין שיש במים, אבל עדיין יש פסול של המקוה שנעשה על ידי אדם, ובוה צריך רוב מים כשרים. החילוק בין דין הוייתו על ידי אדם ופסול שאובים קיים גם לדעת הרמב"ם שסובר דשאוה דרבנן. גם לדעת הרמב"ם מים שאובים בהמשכה כשרים רק אם יש רוב מקוה כשר משום שלמנוע פסול הוייתו על ידי אדם צריך רוב כשר.⁵

את המקוה אין חוששין לירידת המים למקוה מתוך ידיו. וכל הראיות שהביא יש לדחות... וכך נראה לי, אלא דק"ל דהא בטיל ליה מדרש חכמים מה מעיז בידי שמים דהא כלי לא כתוב באורייתא, ומשום הכי מסתברא דהך מתניתא דלגיון העובר דקתני ולא עור אלא אפילו מקוה לכתחלה כשר ארישא קאי דקתני הולין עם הקרקע כשר והא אתא לאשמועינן דאף על גב דשאוה שהמשיכוה כולה אין טובלין בה הכא כיון דלא היו שאובין מעיקרא שהרי ברגליהם ובידיהם הביאום מן הנהר דרך עברתן עושים מהן מקוה בתחלה. פסקו של דבר כל שלא נתקבל בכלי אף על פי שבאו מתוך ידיו למקוה מטבילין בו עד מחצה ממתניתין דסילון ומחצה ואילך אין מטבילין בו אלא אם כן הולכים עם הקרקע דאהניא בהו אפילו רובה כדאמרן ממתניתין דלגיון עכ"ל.

ועיין בט"ז (ס"ק כ"ח) שכתב בדעת הראב"ד:

דלראב"ד כל שזילף ממים שאינם שאובין אין בו פסול רק שאם רוב המקוה נעשה כן יש פיסול מצד שלא נעשה בידי שמים דרוב המקוה צריך להיות על ידי שמים. ע"כ כדי לבטל גם פיסול זה הצריכו בסיפא דתוספתא שזילכנו עם הקרקע נמצא שאין כאן פסול לגמרי, פסול שאובין אין כאן כיון שלא היו בכלי, ופסול שלא על ידי שמים אין כאן כיון שהולכים עם הקרקע... אבל להרא"ש והטור ותשובה להרמב"ן דלעיל ותורת הבית דלעיל סבירא להו דכל שמתחת ידו של אדם יש פסול אפילו בלא שאיבה בכלי אם כן אף אם הולכים עם הקרקע לא מהני אלא אם רוב המקוה בהכשר בלאו הכי זה הוה כמו שאר

5 והא דאמר הראב"ד שהולין על גבי קרקע כשר אפילו בכלו, היינו משום שלא היו שאובין מעיקרא, כלשונו המובא בב"י הנ"ל, ועיין עיין באג"מ יו"ד ח"א סימן קכ ענף ה.

דגם אם שאב מאלו למקוה חסר לא פסלוהו, וכמבואר בטור ושו"ע (סימן ר"א סעיף ל'). אך עדיין יש פסול של הויתם בידי אדם ולכן כל אלה רק משלימים לארבעים סאה, דבעינן שיהיו רוב מים כשרים ובכך יורד הפסול של הויתם בידי אדם. וכן כתב הראב"ד בספר בעלי הנפש (עמ' צב, הוצאת מוסד הרב קוק).⁶

אך מה שצריך בירור היא שיטת הרא"ש בהלכות מקואות (סימן יח) ומובא בבית יוסף הנ"ל וז"ל: "כיצד מעלין ולא פוסלין. אם יש בו במקוה מ' סאה חסר אחת נפל מהם סאה לתוכו העלוהו נמצא מעלין ולא פוסלין אע"פ שהן שאובין דלא שייך פסול שאובין אלא במים ואפי' עשה כל המקוה מאלו והביאו לתוך המקוה בכלי כשר". וקשה, הרי אף שאין פסול שאובין אלא במים, אבל עדיין יש פסול של הויתו בידי אדם? שאלה זו נשאלה על ידי הראב"ד בבעלי הנפש שם: "ואם תאמר לאנשי מדיבא משום ר' ישמעאל הרי עוזין מן השלג מקוה לכתחלה ואפילו כי נותנו בידים כשרה, התם לכשיתפשר קאמר וכשנתפשר מלתא אחרתא הוא וממילא קא הוי מקוה".

ב

ולכאורה צריך עיון, אם מי פירות בטלים במקוה למה לא יבטלו גם בפחות מארבעים סאה. דלכאורה למקוה דרושים ארבעים סאה מים והרי בנתן סאה ונטל סאה לא נשארו ארבעים סאה מים, ועל כרחך דמי פירות בטלים ברוב והופכים להיות מים, אם כן גם בפחות מארבעים סאה יתבטלו? אך התירוץ הוא דאין מי פירות הופכים להיות מים אלא

לפי זה אפשר לומר דהפסול של המים, דהיינו פסול שאובין, איננו חל על מי פירות משום שהם אינם מים, ועל כן מי פירות במקוה חסר אף על פי שאינם מעלים אינם פוסלים (מסכת מקוואות פרק ז' מ"ב). אך הפסול של המקוה, דהיינו מקוה שאין הויתו בידי שמים, יכול לחול גם על מי פירות. הלכך, כשמי הפירות הופכים להיות חלק של המקוה, הפסול הזה שייך גם בהם. ואם כן ניתן להבין את דברי רש"י שהסביר שדין נתן סאה ונטל סאה שבמשנה מיירי במי פירות, אך הפסול שנידון במשנה הוא הפסול דרבנן של שאובין. לגבי השאלה מדוע אין כאן פסול דאורייתא שהרי מי פירות אינם מים ופוסלים מן התורה, יש לומר כמו שכתבו התוספות שקמא קמא בטיל. לגבי השאלה מדוע קמא קמא בטיל לא מועיל לפסול שאובין יש לומר שקמא קמא בטיל ניתן לומר רק לגבי פסול במים. אבל לגבי פסול המקוה עצמו שהויתו אינו בידי אדם לא מועיל קמא קמא בטיל, ובעינן לכל הפחות רובו כמו שכתב הראב"ד. לכן אמר רש"י שהמשנה הצריכה רוב מים כשרים בגלל שמדובר על פסול שאובין דרבנן, כאשר כונת רש"י היא לפסול שאובין שהוא פסול במקוה, דהיינו, הויתו על ידי אדם, ולא לפסול שאובין שחל במים. לכן מקשה הגמרא מכאן שמשמע שגם דרבנן בעינן רבוייא. ועל פי זה מובנת שיטתו של רש"י (סוכה דף יט ע"ב ד"ה לא עלתה לו טבילה) בפירוש המשנה פרק ז' דמקואות אלו מעלין ולא פוסלין וז"ל "דהכי תנן במסכת מקואות (פרק שביעי, משנה א), אלו מעלין ולא פוסלין: השלג, והברד, והכפור, והגליד, והמלח, וטיט הנרוק, ומעלין היינו משלימין, אשלומי אין, בפני עצמו לא". דאמנם אין פסול שאובין בשלג

6 ועי"ש במהדורת הרב קאפח (הוצאת מוסד הרב קוק) בהערה 66 דגרסתו שונה מגרסת הדפוס שמועתק בבית יוסף סימן ר"א.

ונטל סאה מועיל גם במים שאובין, ולהיפך הרי לרוב הראשונים מועיל אפילו היו כולו שאובין, רק לרמב"ם וראב"ד דינם כמי פירות עד רובו, וצ"ע. לפי האמור אולי אפשר לומר שהמשנה כותבת שמי פירות מעלין מפני שמי פירות נשארים מי פירות גם בהיותם במקוה אלא שמקבלים דין הכשר מקוה. אך במים שאובין אי אפשר לומר שפעמים מעלים דברגע שהם נוגעים במי המקוה הם הופכים להיות מים כשרים, דעל ידי השקה הם נטהרים מדין זריעה. הלכך אין מצב שבהם יש מים שאובים עם דין הכשר מקוה שהרי המים שאובים כבר לא קיימים.

אלא שצריך עיון, איך מי פירות מקבלים דינים של הכשר מקוה הלא היתר באיסור לא מתבטל, וכפי שמסבירים אחרונים דבטול יכול רק לבטל את הדינים שחלו על המעוט אבל לא להטיל עליו דינים חדשים.⁷ וברעת רש"י אפשר לומר דרש"י חולק על היסוד הזה, דהנה יש מחלוקת בין רש"י לתוספות בבכורות (דף כב ע"א) לגבי טומאת ציר: "הלוקח ציר מעם הארץ משיקו במים וטהור. ממה נפשך, אי מיא רובא נינהו כיון דעביד להו השקה טהרי להו, ואי רובא ציר נינהו, ציר לא בר קבולי טומאה הוא. מאי איכא משום הנך מיעוטא דמיא, הנך בטלו להו ברובא." וכתב רש"י שאם רוב מים בטיל הציר ברוב ומקבל טומאה מחמת המים. אבל תוספות שם (ד"ה וניעור) כתבו שציר לאו בר קבולי טומאה גם לאחר שבטל. אולם צריך עיון במיוחד על הרמב"ן, דהריטב"א ביבמות (דף פב ע"ב) מביא בשמו דקמא קמא בטיל במי פירות, והרי הרמב"ן סובר בפירוש במסכת עבודה זרה (דף עג ע"א בד"ה והא) שאין ביטול

מקבלים את דינו של המבטל שהיה לו קודם שנפל לתוכו. ובנפל לל"ט סאה מקבל את הדין של ל"ט סאה דהיינו שאם תתווסף לו סאה יוכשר לטהר כמקוה ואם נפל לארבעים סאה מקבל דינו של מקוה לטהר. וכן כתב בשו"ת אבני נזר (או"ח סימן תפ"ג) וכפי שהסביר בראשית בכורים על מסכת בכורות (דף כב ע"ב), שהטעם שבמקוה חסר אין השאובין בטלים להשלים לכשיעור, דלעולם אין ביטול מועיל רק לעניין שהמתבטל יקבל דינו של המבטל שהיה לו קודם שנפל המתבטל לתוכו ולכן היכא דבמקוה היה שיעור ארבעים סאה קודם שנפלו השאובין לתוכה, כיון שהמבטל בפני עצמו היה כשר לטבול בתוכו, גם השאובין שנפלו לתוכו כשרים דמקבלים דינו של המבטל. אבל אם המקוה היה חסר ולא היה כשר, גם המתבטל אינו הופך אותו לכשר שאם כן הרי נעשה כאן לא רק ביטול אלא גם ביטול וגם צירוף וזה לא ייתכן עיי"ש. אם כן כאשר מי פירות נפלו למקוה חסר, הם לא נשתנו באופן מהותי כיון שמי פירות נשארים מי פירות. אך כשהם נופלים למקוה כשר הם יכולים להצטרף לשיעור אם מוציאים חלק מן המים מפני שאע"פ שהם נשארים מי פירות הם מקבלים דינים של הכשר מקוה.

ואולי על פי זה אפשר להסביר את הקושי במשנה (מקוואות פרק ז' מ"ב): "אלו פוסלין ולא מעלין המים..." כלומר, מים שאובין פוסלין ולא מעלין. ובהמשך: "אבל שאר המשקין ומי פירות והציר פעמים מעלין ופעמים שאין מעלין כיצד מקוה שיש בו ארבעים סאה חסר אחת, נפל לתוכו סאה מהם לא העלהו היו בו ארבעים סאה נתן סאה ונטל סאה הרי זה כשר." וצריך עיון הלא נתן סאה

7 עיין שו"ת עונג יו"ט סימן ד'.

וכה"ג דמעלין הרי הם כמים להעלות וכי איכא רוב חזירין ונעורין". ועיין באור שמח שמתקשה בהבנת התוספות, ונראה דהתוספות ס"ל כרא"ש בחולין (פרק ד' סימן ל"ז) דהטעם של חוזר וניעור הוא משום שניכר האיסור. הרא"ש אומנם אומר את זה גם במין במינו ברוב, אבל התוספות בבכורות כנראה ס"ל דרק במין בשאינו מינו ביותר משישים האיסור חוזר וניעור דניכר האיסור (ואם כן שיטתם שמי פירות לגבי מקוה הם מין במינו ולא כרמב"ן שהבאנו לעיל). ולפי זה מקשים למה במי פירות אמרינן שחוזר וניעור ברוב, ועל זה מתרצים דכל בטול מי פירות במים הוא דבר תמוה אלא שגמירי לן והיינו הלכה למשה מסיני דבטלים ודין בטול מחדש זה נאמר רק עד רוב.

של היתר באיסור: "ולי נראה דהתירא לגו איסורא לאו משום דראשון ראשון בטל, דלא אשכחן ביטול בהיתר לפי שאין אדם עשוי לבטלו אלא אדרבה מוסיף הוא עליו והולך". אלא שהרמב"ן שם בהמשך בפירוש מחלק בין ביטול של היתר באיסור של מין במינו ובין מין בשאינו מינו, ובשאינו מינו אף היתר באיסור בטל. ואם נאמר שמי פירות במים הם מין בשאינו מינו יש לומר שלכן בטלים במים.

והנה, האור שמח (הלכות מאכלות אסורות פרק טו) כתב שאין ההיתר בטל באסור והוסיף וז"ל: "והך דאמרינן ביבמות סוף פ' הערל גבי מי פירות הוי ביטול התם מילי אוחרי דנעשין כולן כמים להכשר מקוה ואין דמיון כלל לזה, דהתם נתקו מן יחס הקודם יחס של אביהן ונשארו בלא הבטה כלל אל היתן הקודם ומהיכן יבוא תואר או איסור עליהן והבן". וכנראה שהוא הבין שמי פירות הם בעצם מים אלא שהויתן לעולם באה בפירות וזה מונע מהם דיני מים רגילים ועל ידי בטול ברוב מים הם מאבדים את יחוסם לפירות ונשארים סתם מים.⁸ אולם מצאנו תוספות בבכורות (דף כב ע"א ד"ה יתיב) שמתייחסים כנראה לשאלה הזאת. אחרי שמביאים את דעת רבי, דהיינו הר"י החולק על ר"ת וסובר דאומרים קמא קמא בטל רק אם אין באיסור בנתינת טעם, דהיינו עד שישים, תוספות כותבים: "ומי פירות במקום שמעלין בנתן סאה ונטל סאה עד רובו אין לתמוה למה בטלין מי פירות ונחשבין כמים דהכי גמירי לה דתנן מי פירות פעמים מעלין פעמים אין מעלין

8 אלא דצריך להוסיף לפי זה למה בל"ט סאה אין מי פירות בטלים, וצריך לומר כראשית בכורים, דלעולם אין בטול מועיל רק שמהבטל יקבל דינו של המבטל לפני שנתבטל.

בִּירוֹרִים

